

sürgüne gönderilen müslümanların sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden önce 30.000 civarında olan cami sayısı 1960'lı yıllarda birkaç yüze inmişti.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin yıkılmasından sonra Rusya müslümanları asırlardır süren baskı ve zulümden kurtularak özgür biçimde dinlerini yaşamaya başladılar. Rusya Federasyonu bir yandan İslâm Konferansı Teşkilâtı'na gözlemci üye olurken bir yandan da İslâm ülkeleriyle dinî, kültürel ilişkilere girdi. Bu arada hac ziyaretleri serbest bırakıldı. Federasyonun hemen her bölgesinde azınlık olarak yaşayan müslüman ahalî (özellikle Tatarlar) bulundukları şehir, kasaba ve köylerde bir mahalle meydana getirerek cami ve medrese gibi dinî yapılarını inşa etmekte ve tarikatlarına olan bağlılıklarını sürdürmektedir. Nisbeten yaygın tarikatlar Nakşibendiyye ve Kâdiriyye'dir; çok az sayıda da 1862'de Nakşî şeyhi Bahâeddin Vaizov'un Kazan'da kurduğu Vaizovculuğa (Veyselçiler) bağlı mürid bulunmaktadır.

Halen Rusya'da yaşayan müslümanların sayısı hakkında birbirinden çok farklı rakamlar verilmektedir. Zira ülkede dine dayalı bir sayım yapılmadığından bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün değildir; ancak sayının 15-20 milyon arasında olduğu söylenebilir. Bunların büyük kısmının Sünnî (Hanefî, Şâfiî), 1 milyonun altında bir kısmının Şîî (Ca'ferî) olduğu tahmin edilmektedir.

Günümüzde Rusya müslümanlarının idarî organizasyonu merkez, Avrupa bölümü, Asya bölümü idarelerine ve Müftüler Konseyi'ne bağlı bölgeler olmak üzere dört büyük müftülüğe ayrılmıştır. Avrupa bölümüyle Asya bölümü yöneticileri Müftüler Konseyi'nde çoğunluğu teşkil etmektedir. Tataristan, Başkırdistan, Adıgey, Kabardin-

Balkar, Kuzey Osetya, İnguş ve Dağıstan özerk cumhuriyetleri de Müftüler Konseyi'nin üyesidir. Ayrıca bunlara bağlı dernek ve cemiyetler bulunmaktadır. Müftüler Konseyi halen eğitime devam eden Moskova, Kazan ve Mahaçkale İslâm üniversitelerinin yanında Ufa ve Sibirya'da da birer İslâm Üniversitesi açma kararı almıştır. Ayrıca din görevlisi ihtiyacının karşılanması için müslüman ahalinin yoğun olduğu şehir ve kasabalarda 150 civarında resmî medrese bulunmaktadır. Bu medrese ve üniversiteler merkezî bütçeden herhangi bir pay alamadıkları için maddî sıkıntı çekmekte, sadece yerel hükümetlerin desteği, halkın katkıları ve dış yardımlarla eğitim faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Özellikle Özbekistan, Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan ve diğer İslâm ülkelerinde eğitim gören öğrenciler de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İslam v SSSR (ed. E. G. Filimonov v.dğr.), Moskva 1983, tür.yer.; Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars*, Stanford-California 1986, s. 37-47; *Stratejik Açıldan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar* (ed. S. E. Wimbush, trc. Yuluğ Tekin Kurat), Ankara, ts. (Yeni Forum Yayınları), s. 303-328; A. Bennigsen – C. Lemercier-Quelquej, *Sûfi ve Komiser* (trc. Osman Türer), Ankara 1988, tür.yer.; A. Malaşenko, *İslamskoe vozrojenie v sovremennoy Rossii*, Moskva 1998, s. 187-205; Aysulu Yunusova, *İslam v Başkörtostane*, Ufa 1999, tür.yer.; a.mlf., "Başkıriya", *İslam na territorii buşey Rossiyskoy imperii*, Moskva 1998-2003, I, 15-18; *Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar* (haz. V. V. Amelin v.dğr.), Ankara 2000, s. 86-87; İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul 2000, s. 73-94, 127-191; D. Y. Arapov, *İslam v Rossiyskoy Imperii*, Moskva 2001, s. 19-30; *İslam v kulture Rossii v oçerkah i obrazah* (ed. A. Ermakov), Moskva 2001, tür.yer.; R. G. Abdulatipov, *Sudbi İslama v Rossii: istoriya i perspektivi*, Moskva 2002, tür.yer.; *Musulmane izmenyayuşçeycy Rossii*, Moskva 2002, tür.yer.; R. Muhamedşin, *Tatari İslam v XX veke*, Kazan 2003, s. 31-64; a.mlf., "Tatarstan", *İslam na territorii buşey Rossiyskoy imperii*, III,

100-103; *İslam v sovetskom i postsovetskom prostranstve* (ed. R. Muhamedşin v.dğr.), Kazan 2004, s. 47-66, 138-148, 175-185; *İslam i Musulmanskaya Kultura v Srednem Povolje: İstoriya i sovremennost* (ed. R. Muhamedşin v.dğr.), Kazan 2006, tür.yer.; V. Bobrovnikov, "Dagestan", *İslam na territorii buşey Rossiyskoy imperii*, I, 30-32; T. Uzdenov, "Karaçay", a.e., I, 42-44; F. Asadullin, "Moskva", a.e., I, 71-74; a.mlf. – F. Batırgareev, "Tver", a.e., I, 90-91; D. Azamatov, "Orenburgskoe magometanskoe duxovnoe sobranie", a.e., I, 84-85; A. Halidov, "Sankt-Petersburg", a.e., I, 86-88; C. Meshidze, "Çeçene-İnguşetiya", a.e., I, 105-108; A. Alikberov, "Severnıy Kavkaz", a.e., III, 89-95; M. Farhatov, "Ufa", a.e., IV, 80-86.

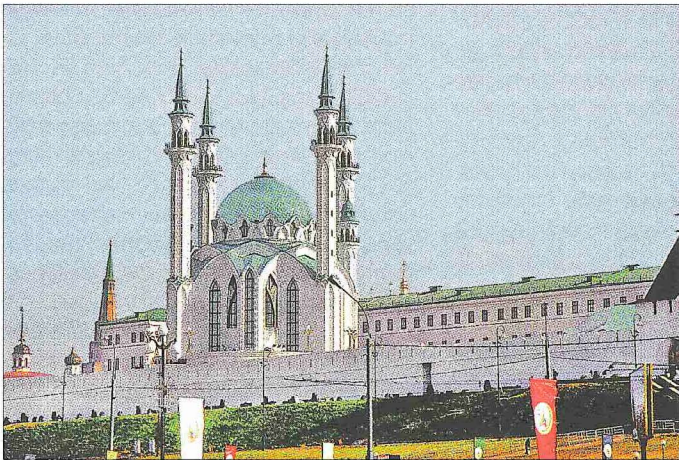

İSMAİL TÜRKÖĞLÜ

V. RUSYA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Rusya'da şarkiyat ve İslâm araştırmaları, 1917 Ekim İhtilâli'ne kadar bu konuda dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmasına rağmen diğer Avrupa devletlerinden daha geç başlamıştır. Yapılan ilk çalışma, İstanbul'da yirmi iki yıl yaşamış olan Moldovyalı Kantemiroğlu'nun (Dimitrie Cantemir) I. Petro'nun emriyle yazdığı, İslâm dinini anlatan *Kniga sistima ili Sostoyaniye Muhammedanskiya religiya* adlı kitaptır (Petersburg 1722). Kantemiroğlu, Kur'an'a saldırı niteliğinde olan eserinde Hz. Muhammed'e ve onun öğretisine karşı duyduğu düşmanca hisleri açıkça ortaya koymuş, özellikle İslâm'ı sahte bir din, Hz. Muhammed'i sahte peygamber olarak tanıtmaya çalışmıştır. Onun bu tutumu daha sonra gelenek halini almış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasına kadar devam etmiştir.

I. Petro tahta çıktıktan sonra Türkistan hanlıkları, Osmanlı Devleti ve İran'la ekonomik-diplomatik ilişkiler başlattı. Bu ülkelere elçilerle birlikte öğrenciler göndererek Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmelerini sağladı. Bu öğrenciler daha sonra devletin tercüme bürolarında görev aldı. I. Petro, İran seferi (1721-1722) öncesi Kantemiroğlu'na çeşitli Osmanlıca mektuplar hazırlatarak sefer güzergâhında yaşayan müslüman halklara dağıttırdı. Bu mektuplar Rusya'da basılan ilk Osmanlıca metinlerdir. Seferde çıktığında gezdiği Bulgar şehri harabelerinin korunması için tedbirler aldı ve orada bulunan yazıtlarla Reş'te bulunan Derbend'le ilgili Farsça bir eseri tercüme ettirdi. Bu sefer sırasında özellikle Kafkasya bölgesinden ve İran'dan çok sayıda el yazması ve etnografik eser toplandı. Daha sonra bu yazmaların Ebûlğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkî'si*, Petersburg İlimler Akademisi'nin hocalarından Gottlieb Siegfried Bayer tarafından neşredildi (Leipzig 1732). İran se-

Çar İvan tarafından tahrip edilen Han Mescidi'nin yerine inşa edilen Kul Şerif Camii (Atilla Küntüz fotoğraf arşivi)

feri sırasında toplanan eserler 1818 yılında açılan Asya Müzesi İslâmî Eserler Bölümü'nün temelini oluşturdu. 1725'te Petersburg'da İlimler Akademisi'nin kurulmasıyla Doğu araştırmalarının temeli atılmış oldu. Ardından Kafkasya, İdil-Ural bölgesi ve Sibirya'ya G. Schober, D. Messerschmidt, S. Gmelin, G. Miller, I. Fischer, P. Pallas, I. Lepehin, I. Guldenstedt ve I. Falk gibi bilim adamlarının öncülüğünde ilmi seyahatler yapıldı ve bu bölgelerde yaşayan Türk halklarıyla ilgili dil, etnografya, tarih ve coğrafya materyalleri toplandı.

Rusya'da yapılan ilk Kur'an tercümesi, halen Petersburg Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve XV-XVII. yüzyıllar arasında tarihlenen, Arap harfleriyle Belarusça yazılmış bir satır arası tercümedir. Kur'an'ın tam metni Rusça'ya 1716 yılında, André du Ryer'in 1647'de Paris'te basılan Fransızca tercümesinden Petr Vasilyevič Postnikov tarafından çevrildi. Aynı Fransızca eserden M. I. Verevkin tarafından 1790'da başka bir tercüme daha yapıldı. Ardından birkaç defa daha basılan bu çalışma Batı dillerinden Rusça'ya yapılan en iyi tercümelerden biridir ve Rusya'da Kur'an hakkında yazılmış ilk edebî eser sayılan Puşkin'in *Kur'an'a Öykünmeler* (1824) isimli şiirlerine ilham kaynağı olmuştur. Daha sonraki yıllarda I. A. Bunin, M. Lermontov, N. Gumilev, N. Gogol gibi edebiyatçılar da Kur'an ve İslâm üzerine edebî eserler kaleme aldı. George Sale'in 1734'te basılan İngilizce tercümesinden şair A. Kolmakov Rusça'ya yeni bir tercüme yaptı (1792) ve bu tercüme beş defa basıldı. Kur'an'ın Arapça'dan yapılan ilk çevirisi G. S. Sablukov'a aittir (Kazan 1878); eser 1896, 1907, 1990 ve 1991 yıllarında yeniden basıldı. En çok basılan Arapça'dan yapılmış Kur'an tercümesi ise Ignatij Julianovič Kračkovskij'e aittir. 1963'te Moskova'da yayımlanan eser 1986, 1989, 1990, 1991 ve 1998 yıllarında yeniden basıldı.

XIX. yüzyılın başlarında Moskova, Kazan ve Harkov üniversitelerinde, daha sonra Petersburg Üniversitesi'nde Doğu dilleriyle edebiyat ve tarihlerinin öğretilmesi amacıyla kürsüler kuruldu; bu kürsüler daha sonraki yıllarda İslâm, Doğu araştırmaları ve Türkoloji merkezleri durumuna geldi. Ayrıca Lazarski ve Rişevski gibi özel enstitülerde aynı yönde çalışmalar başlatıldı. 1841-1847 yılları arasında Kafkasya, Irak, İran, Suriye, Filistin, Mısır, Türkiye ve Kırım'a ilmi bir seyahat yapan Kazan ve Petersburg Üniversitesi Türkologlarından I. N. Berezin'in kaleme aldığı ve "Doğuya Yolculuk" adlı seride neşrettiği

Dağıstan'a ve Kafkas Ötesine Yolculuk (Kazan 1850), *Kuzey İran'a Yolculuk* (Kazan 1852), *Eğitime Yaklaşımında İslâm Dini* (1855), *Doğu Reformcuları: Haşhaşiler* (1857) gibi eserler Rusya'da yapılan Doğu halkları ve İslâm hakkındaki ilk önemli çalışmalardandır. Bu dönemde W. F. Tiesenhausen İslâm metinleri ve paraları üzerine çalışmalar yapmaya başladı. Onun en önemli eserlerinden biri, İsmail Hakkı İzmirli tarafından *Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler* adıyla Türkçe'ye tercüme edildi (İstanbul 1941).

Çarlık dönemi Rus misyoner ve akademisyenlerinin yazdığı eserlerin çok büyük bir kısmı müslümanları hristiyanlaştırma amacıyla kaleme alınmış, İslâm dinini ve peygamberini kötülemeye yönelik ön yargılı çalışmalardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği döneminde ise hemen hemen Gorbaçov yönetimine kadar hristiyanlaştırma politikasından da vazgeçilerek insanları ateizme yönlendirmek amacıyla çalışmalar yapıldı, şarkiyat araştırmaları da genelde din dışı konularda yoğunlaştırıldı. Çarlık döneminin önde gelen yazarları ve başlıca eserlerinden bazıları şunlardır: Y. Voronets, *Material dlya izučenia i obličeniya muhammedanstva* (İslâmiyet'in irdelenmesi ve iç yüzünün açığa çıkarılması için belge ve bilgiler, Kazan 1873), P. Rayev, *Priznakiz istinnosti provoslavnova hristianstva iljivosti muhammedanstva* (Ortodoks Hristiyanlığın gerçeklik göstergeleri ve İslâmiyet'in sahteliği, Kazan 1875), A. Zaborovski, *Misli Akorana zaimstvovanıye iz hristiansstva* (Kur'an'daki Hristiyanlık'tan alınma düşünceler, Kazan 1875), E. Malov, *O tatarskih meçetyah v Rossii* (Rusya'da Tatar camileri, 1867, 1868), *O Çuvaşah* (1882), *Muhammedanskiy bukvar* (İslâmiyet'in elifbası, 1894).

Kazan'daki İlahiyat Akademisi'nin hocalarından olan misyoner N. I. Ilminski, İslâm'la mücadele etmek için onun çok iyi

bilinmesi gerektiğine inanıyor ve öğrencilerini bu yönde eğitiyordu. Tatarca, Türkçe, Farsça ve Arapça bilen Ilminski, ömrünü İslâm'la mücadeleye adanmış ve Rusya'da yaşayan müslümanların Arap alfabesini değiştirmek için daha çarlık zamanında girişim başlatmıştı. Ilminski, Hristiyanlığı kabul etmiş olan Kreşin Tatarları ve Çuvaşlar için Kiril alfabesinde çeşitli ders kitapları ve dinî eserler hazırladı, bunlar birçok defa basıldı. Hükümetin desteğiyle XIX. yüzyılın sonunda İdil-Ural bölgesinde yaşayan müslümanlar için doksan üç ayrı yerleşim merkezinde Rus-Tatar ve Rus-Başkırt okulları açtı. *Çağatay Lehçesinde Yazılmış Peygamberler Tarihi* (Kazan 1859), *Kırgızlar İçin Kendi Kendine Rusça Öğrenme Kitabı* (Kazan 1861), *Tatarca'ya Tercüme Edilmiş Hristiyanlık'la İlgili Kitaplar Hakkında* (Kazan 1875) ve *Kazan Kreşin-Tatar Okulu, Tatar Eğitim Tarihi İçin Materyaller* (Kazan 1890) Ilminski'nin bazı önemli eserleridir.

Rusya'da 1850'lerden itibaren Hz. Muhammed'in biyografisini yazma denemeleri başladı. M. N. Petrov, Batı kaynaklarından istifade ederek *Magomet, Proisхоjdeniya islama* (Muhammed, İslâm'ın doğuşu, Petersburg 1865-1882) adlı eserini nisbeten misyoner ön yargılarından uzak biçimde kaleme aldı. Bu eser uzun müddet Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili en iyi eserlerden biri olma özelliğini korudu. Hz. Muhammed hakkında ikinci biyografisi felsefeci V. Solovyev tarafından hazırlandı; *Magomet, ego jizn i religioznoe učenje* (Muhammed. Hayatı ve dinî tâlimatı, Petersburg 1896). Solovyev'in de Rus kaynaklarından ziyade Batı kaynaklarını tercih etmesi ve açıklamalarında objektif davranması esere olan ilginin uzun yıllar sürmesini sağladı. Ancak Solovyev, Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğine inanan ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeyen bir kimse olmasına rağmen yine de İslâm dinini sadece kültürsüz halklar için yararlı görmekte ve onların medeniyete geçişinde bir basamak teşkil ettiğini düşünmektedir.

General N. Gredokov, uzun yıllar görev yaptığı Orta Asya'da İslâmî muhakeme usullerinin Rus görevliler tarafından bilinmemesinden kaynaklanan problemleri ortadan kaldırmak için İngilizce'den tercüme ettirdiği Burhâneddin el-Merginânî'nin eseri *Hidâya, Kommentarii musulmaskogo prava* ile (*Hidâye*, İslâm hukukunun yorumu, I-IV, Taşkent 1893) Rus yönetimine büyük fayda sağladı. Ayrıca Habarovsk şehrinde bir müze kurarak Orta

Ignatij
Julianovič
Kračkovskij

Asya'da görev yaptığı yıllarda topladığı pek çok İslâmî eseri bu müzeye bağışladı.

Rusya'da İslâm tarikatları ve sûfî dervişleri üzerine ilk eser veren kişi P. Pozdnev'dir: *Dervişi v musulmanskom mire* (İslâm dünyasında dervişler, Orenburg 1886). Ancak bu eser V. P. Rozen tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Tarikatlarla ilgili çalışma yapan yazarlardan biri de I. Segal'dir. *Musulmaskiye sekti v Zakavkazskom kraye* (Kafkas ötesi ülkelerde müslüman tarikatları) adlı kitabı döneminin en ilgi çeken eserlerinden biridir.

Bugün dahi Rusya'daki en önemli İslâm hukuku araştırmacılarından biri kabul edilen Baron N. E. Tornau, İslâm hukuku üzerine dört önemli eser hazırladı: *Musulmanskoe prava I* (Müslüman hukuku, Petersburg 1866); *İzlojenie načal musulmanskogo zakonovedeniya* (İslâm hukuku ilkelerinin açıklaması, Petersburg 1850; Moskova 1991); *O prave sobstvennosti po musulmanskomu zakonodatelstvu* (İslâm hukukunda mülkiyet hakkı, Petersburg 1882); *Osobennosti musulmanskogo prava* (Müslüman hukukunun özellikleri, Petersburg 1892). Bu eserlerin ortak özelliği Şii fıkıhına göre hazırlanmış olmalarıdır.

V. F. Girgas, *Prava hristian na Vostoke po musulmanskim zakonom* (Doğu'da İslâm yasalarına göre hristiyanların hakları, Petersburg 1865) ve *Osnovnye načala musulmanskovo prava* (İslâm hukukunun temel ilkeleri, Petersburg 1882) adlı eserleriyle Osmanlı Devleti'nde ve diğer İslâm ülkelerinde yaşayan hristiyanların hukukî durumlarını inceledi. Onun diğer önemli bir eseri de *Kur'an Sözlüğü*'dür (Kazan 1881; Petersburg 2006). Girgas'ın bunların dışında Arap dili ve edebiyatı üzerine çalışmaları ve tercümeleri de vardır. Ukrayna asıllı şarkiyatçı P. Tsvetkov da İslâm hukuku üzerine bazı eserler kaleme aldı: *Şeriat i sud* (Şeriat ve mahkeme, I-III, Taşkent 1911); *İslamizm* (I-IV, Aşkâbât 1912), *Djihad v Korane i v jizn* (Kur'an'da ve hayatta cihad, Petersburg 1912). Bunlardan başka V. P. Vasilyev, V. V. Grigoryev, I. P. Minayev, V. P. Rozen, G. S. Sablukov, V. V. Velyaminov-Zernov, Mirza Kâzım Bey gibi şarkiyatçılar da İslâm, Orta Asya ve Doğu hakkında çok sayıda çalışma yaptı. Özellikle İran'daki Bâbîler ve Kafkasya Müridizmi üzerine yazılmış önemli kitapların sahibi Mirza Kâzım Bey ile birlikte Petersburg Üniversitesi'nde Doğu Tarihi Kürsüsü'nü kuran V. V. Grigoryev, Türkistanlılar ve İslâm'a dair 200 civarında eser neşretti.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Boldyrev'in Moskova'da, O. Senkovskiy'nin Petersburg ve Kazan'da, Kâzım Bey'in Petersburg'da verdiği dersler Rusya'da şarkiyat araştırmalarına olan ilgiyi arttırdı. Senkovskiy, Petersburg Üniversitesi'nde Arapça ve Farsça ile birlikte ilk Osmanlıca derslerini başlattı; Erdebil'in Ruslar tarafından işgali sırasında XVII. yüzyılda Şah Abbas'ın kurduğu kütüphanenin yok olmasını önledi ve Petersburg'a taşınmasını sağladı. I. Petro zamanından itibaren Asya Müzesi'nde toplanan el yazmalarının ilk katalogları Baron Rozen (Arapça ve Farsça) ve Smirnov (Türkçe) tarafından yapıldı.

Rus şarkiyatçıları arasında ciddi bir bilgi birikimine sahip olan Ukrayna İlimler Akademisi üyesi A. Krimskiy özellikle İslâm tarihinin kaynakları üzerine irili ufaklı 1275 çalışma yaptı, bazıları şunlardır: *Lektsii po Koranu* (Kur'an dersleri, 1905), *Musulmanstvo* (1899), *Musulmanstvo i yevo buduçnist* (Müslümanlık ve geleceği, Moskova 1899), *Istoriya Turtsii i yey literatury* (Moskova 1909, 1910), *Semitskie yaziki i narodi* (Sâmi dilleri ve halkları, 1912, *Istoriya Arabov*), (Arap tarihi, Moskova 1912-1914), *Arabskaya hrestomatiya* (Arap edebiyatından seçmeler, Moskova 1904), *Istoriya musulmanstva* (Moskova, 1904-1912), *İstoçniki i posobiya dlya izuçeniya istorii Mohammeda* (Muhammed tarihinin incelenmesi için kaynaklar ve araçlar, Moskova 1904, 1912). Rusya'nın en meşhur şarkiyatçılarından olan V. V. Barthold özellikle Türkistan üzerine yaptığı incelemelerle tanınmaktadır (*DİA*, V, 85-87).

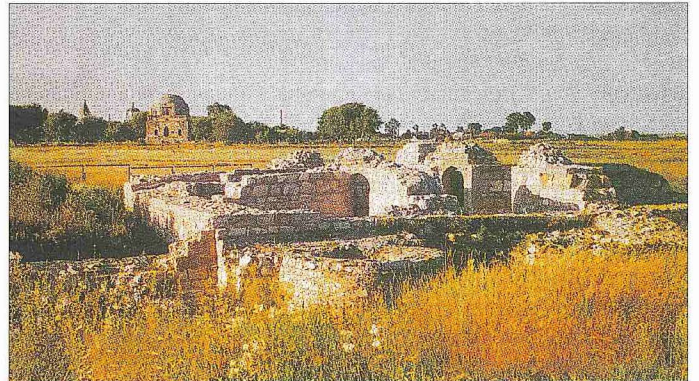
Kazan İlahiyat Akademisi'nin hocalarından olan A. Maşanov daha çok İslâmiyet'te evlilik konusunu ele aldı. Bazı eserleri şunlardır: *Muhammedanskiy brak v sravnenii s hristianskim brakom v otneşenii ij vliyaniya na semeynuyu i obşçestvennuyu jizn çeloveka* (Aile ve toplum yaşantısına etkileri bakımından

İslâm'daki evliliğin hristiyan evliliğiyle karşılaştırılması, Kazan 1876), *Oçerk bita arabov v epohu muhammeda kak vvedeniye v izuçeniye islama* (İslâm'ın incelenmesine giriş olarak Muhammed zamanında Araplar'ın yaşantısı üstüne yazılar I, Kazan 1885), *Evropeyskie hristiane na musulmanskom vostokeye* (Müslüman Doğu'da Avrupalı hristiyanlar, Kazan 1889).

Çarlık Rusyası sömürge yönetiminin önemli bir temsilcisi olan N. P. Ostroumov, Rus olmayan halkların asimile edilmesinin gerektiğini savunan ateşli bir propagandacıydı. İslâm'la ilgili pek çok eser neşretmiş olup başlıcaları şunlardır: *Muhammedanskiy post ramazan* (Müslümanların ramazan orucu, 1877), *Ulojenie Timura* (Timur'un yasası, Kazan 1894), *Koran i progres* (Kur'an ve ilerleme, 1901), *Sartılar* (1908), *Araviya* (Arabistan, 1910), *Şeriat* (Taşkent 1912), *Mir islama v proşlom i nastoyaşçem* (İslâm'ın dün ve bugün, 1912), *İslamovedenie*, *Vvedenie* (İslâm araştırmalarına giriş, Taşkent 1914).

En çok baskı yapan Kur'an tercümesinin sahibi Kraçkovskiy'nin diğer bir eseri de ilk baskısı Moskova'da 1945 yılında yapılan ve 1946, 1949, 1965, 2003'te tekrar basılan *Nad arabskimi rukopisiami*'dir. Arap el yazmalarının tarihini ve Rusya'daki yazmalar üzerine çalışan bilim adamlarını anlatan kitap Arapça, İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya çevrilmiştir. Kraçkovskiy, İslâm coğrafya tarihi hakkındaki kıymetli eseri dışında İslâm tarihi ve Arap dili ve edebiyatıyla ilgili bazı kaynak eserleri de neşre hazırlamıştır (*DİA*, XXVI, 286). Kraçkovskiy'nin *İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Rusya müslümanları içinde de İslâm'la ilgili eserler vermiş çok sayıda bilim adamı bulunmaktadır. Bunların en meşhurları arasında Abdürrahim Otuz-İmeni, Abdünnasir Kursavi, Şehâbeddin Mercânî,

Tarihî
Bolgar
şehri
kalıntıları

Şemseddin Kültesi, Necib Tünterî, Ziyâeddin Kemâlî, Âlimcan Barudî, Mûsâ Cârullah Bigi, Atâullah Beyazıtov, Rızâeddin Fahreddin, Abdullah Bûbî, Hüseyn Feyizhanî, Zeynullah Resûlî, Abdürreşid İbrahim, Keşşaf Tercümanî, Zakir Kadiri (Ugan), Ahmed Hâdi Maksudî, Kâmil Mu'tî Tuhfetullin ve Muhammed Murad Remzî sayılabilir. Kelâm, tasavvuf, fıkıh, Kur'an tercümesi, ichtihad ve taklit, mezheplerin telifi, Türkçe hutbe, kadınların İslâm toplumundaki hukukî-sosyal durumu ve eğitim gibi çeşitli konularda eser veren bu bilim adamları çarlık döneminde Rusya'da yaşayan müslümanlara yol göstermeye çalışmışlardır. 110 civarında kitabın sahibi olan Tatar asıllı Enes Halidov (ö. 2001) son dönemlerde yaşayan en ünlü müslüman ilim adamıdır. Ömrünün son yıllarını Tatarca Kur'an tercümesiyle geçiren, ancak vefatından sonra çalışmasının müsveddeleri kaybolan Halidov'un bazı eserleri şunlardır: *Arapça El Yazmaları Katalogu* (I-II, Moskova 1986), *Asya Halkları Enstitüsünde Bulunan Arapça El Yazmaları* (Moskova 1986), *Arapça El Yazmaları ve Arapça El Yazma Geleceği* (Moskova 1985). Tercümeleri: İbn Münkız, *Kitâbü'l-Menâzil ve'd-diyâr* (Moskova 1961), *XIII. Yüzyılda Buhara Vakıfları* (Moskova 1979), *Şehristânî, el-Milel ve'n-nihâl* (Moskova 1984).

Rusya'da Arap harfleriyle kitap basımı 1787 yılında Petersburg'da Asya Matbaası'nın açılmasıyla başladı ve 1928 yılına kadar devam etti. Matbaanın açılmasından hemen sonra II. Katerina'nın emriyle Kur'an ilk defa Arap harfleriyle basıldı ve ücretsiz olarak Kazak-Kırgızlar'a dağıtıldı. Bu baskı 1789, 1790, 1793, 1796, 1798 yıllarında tekrarlandı. Kur'an bastırıp satma devlet için önemli bir gelir kaynağıydı ve matbaada sadece Kur'an basılıyordu. Müslüman toplumun yoğun talepleri sonucunda 1799'da Çar I. Pavel zamanında Kazan'da Asya Matbaası açıldı ve Kur'an'dan başka İslâmî eserlerin basılmasına izin verildi. Bu matbaada 1802-1806 yılları arasında 41.200 nüsha İslâmî eser ve 3500 nüsha Kur'an basıldı. 1833'te 6000, 1843-1852 yılları arasında 23.600 ve 1853-1859 yıllarında 82.300 nüsha Kur'an yeniden basılarak Rusya'dan başka Türkiye, İran, Türkistan hanlıkları, Mısır ve Hindistan gibi İslâm ülkelerine de satıldı.

1840'lardan itibaren çoğu Petersburg'da ve arkeoloji, etnografya, nümismatik, şarkiyat alanlarında olmak üzere Orta Asya, İslâm ve Ortadoğu ile ilgili pek çok dergi yayımlanmaya başlandı. 1905 Rus İhti-

lâli'nden sonra hükümetin müslümanlara din dışı kitap, gazete, dergi yayımlama serbestliği vermesi üzerine ülkenin her tarafında müslüman okuyucular için dinî, siyasi, edebî eserler basıldı. Aynı yıl Petersburg, Kazan ve Orenburg gibi şehirlerde Arap harfleriyle Tatarca gazete ve dergiler çıkmaya başladı. 1917 Bolşevik İhtilâli'ne kadar müslümanlar 100 civarında gazete ve dergi neşrettiler. Bunların içinde *Din ve Maîşet* (1906-1918), Âlimcan Barudî tarafından çıkarılan *ed-Dîn ve'l-edeb* (1906-1908, 1913-1917), *İslâm ve Maarif* (1916-1918), *Ma'lûmât-ı Şer'iyye-i Orenburgiye* (1908-1910, 1916-1917) sayılabilir.

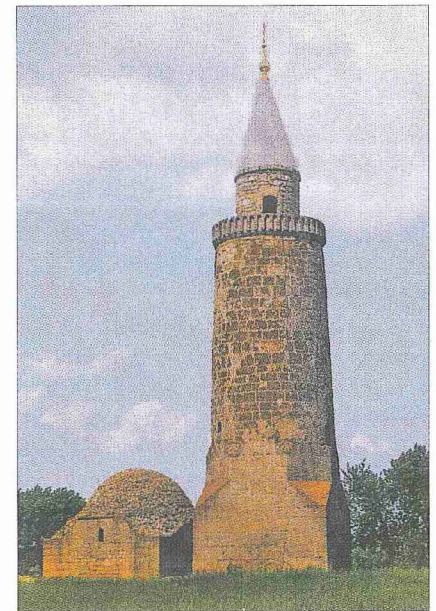
İhtilâlden sonra İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Dinî İdaresi'nin yayın organı olarak çıkmaya başlayan *İslâm Mecelle-si* (1924-1928) komünist dönemindeki en önemli dinî dergidir. Bu dönemde yayımlanan diğer bir önemli dergi de *İslâm Balası*'dır (Kazan, 1925-1928; 37. sayıdan sonra *Genç Dinci*). Rusya'da İslâm'la ilgili süreli yayınlar 1928 yılından itibaren yasaklandı ve bütün cumhuriyetlerde "Savaşı Allahsızlar Birliği"nin müslüman dillerinde Allahsızlık anlamına gelen isimlerle çıkan dergisi yayımlanmaya başlandı. Yapılan yayınlarda din adamları çeşitli suçlamalarla halkın gözünden düşürülmeye çalışıldı. Bir yandan da İslâm ile komünizmi bir göstermek, yani İslâm'ı komünizme hizmet ettirmek için büyük uğraş verildi.

İslâm araştırmalarının komünist dönemdeki en önemli temsilcilerinden olan Klimoviç *Soderjanie Korana* adlı eserinde (Moskova 1928) Kur'an-ı Kerim'e karşı çok ağır bir dil kullandı ve bunu "Hac İslâm'ın Vampiri" isimli makalesiyle (*Ateist*, sy. 53 [Moskova 1930]) daha da ileriye götürdü. Klimoviç'in halkı İslâm'dan soğutmak için kaleme aldığı daha birçok çalışması vardır. Komünist dönemde İslâm'la ilgili çok sayıda eser neşreden bilim adamlarından biri de N. Smirnov'dur. *İslâm i sovremennyy Vostok* (İslâm ve bugünkü Şark, Moskova 1928) adlı eserinde İran, Suriye, Türkiye, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerde İslâm'ı anlatan Smirnov'un diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Ros-siya i Turtsiya v XVI-XVII vv* (Türkiye ve Rusya XVI-XVII yüzyıl, I-II, Moskova 1946-1947); *Politika Rossii na Kavkaze v XVI-XIX vekah* (XVI-XIX. yüzyılda Rusya'nın Kafkas politikası, Moskova 1958); *Oçerki istorii izuçenia İslama v SSSR* (Moskova 1954; Türkçe'si: A. Berberoğlu, *Sovyet Rusya'da İslâm Tarihi İncelemeleri*, İstanbul 2005).

Rusya'da 1990 sonrasında kurulan İslâmî süreli yayınlardan halen çıkmakta olanlar şunlardır: *Al-Kaf* (Grozniy), *Al-Vahdat* (Moskova), *As-Salam* (Mahaçkale), *As-Salamu Gialaykum* (Mahaçkale), *At-Tauhid* (Moskova), *Golos Djihada* (Çeçenistan), *İslâm Minberi* (Moskova), *İslâm Nyuryu* (Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti), *İslamskaya Natsiya* (Grozniy), *İslamskie Novosti* (Mahaçkale), *İslamskiy Vestnik* (Mahaçkale), *Kalam* (Grozniy), *Mansur* (Çeçenistan), *Mejdunarodnaya musulmansakaya gazeta* (Moskova), *Minaret* (Nijni Novgorod), *Musulmane* (Moskova), *Musulmanskaya gazeta* (Moskova), *Musulmanskiy Kur'er* (Moskova), *Nurul İslâm* (Mahaçkale), *Rossiya i musulmanskiy mir* (Moskova), *Velikiy Djihad* (Çeçenistan), *Znamya Djihada* (Çeçenistan), *Znamya İslama* (Mahaçkale), *İman* (Kazan), *Din ve Maîşet* (Kazan), *İslam Nuru* (Kazan), *İman Nuru* (Kazan), *Mir İslama* (Kazan), *Bulgar* (Ufa), *İslam i obşçestvo* (Ufa).

1980'de başlayan tarafsız yayınların en önemlileri de şöylece sıralanabilir: S. Prozorov, *Arabskaya istoričeskaya literatura v İrake, İrane i Sredney Azii (VII-seredina X v.)* *Şiitskaya istografiya* (Arap tarihi kaynaklarında Irak, İran ve Orta Asya [VII. yüzyıldan X. yüzyılın ortasına kadar] Şif kaynakları, Moskova 1980); A. Ma-

Tarihî Bolgar şehrinde Han Türbesi ve Kici (Küçük) Minare

laşenko, *Ofitsialnaya ideologiya sovremennogo Aljira* (Çağdaş Cezayir'in resmî ideolojisi, Moskova 1982); *Tri goroda na Severe Afriki* (Kuzey Afrika'da üç şehir, Moskova 1982); R. Landa, *İstoriya aljirskoy revolyutsii 1954-1962* (Cezayir devriminin tarihi 1954-1962, Moskova 1983); Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Kniga o religiyah i sektah* (Kitâb al-milal va-n-nihâl (trc. S. Prozorov, Moskova 1984); *İslam: İstoriografiçeskie oçerki* (İslâm: Kaynakları üzerine deneme, ed. S. Prozorov, Moskova 1991); *Musulmanunki strani 70-80 godi* (1970-1980 arası müslüman ülkeler, Moskova 1991); *İbnü'l-Arabî, Mekhanskîye otkroveniye (el-Fütühâtü'l-Mekkiyye)* (trc. A. Knış, Petersburg 1995); A. Dzordov, *İslamskiy mistitsizm i ego vliyaniye na naseleniye SNG* (İslâm mistisizmi ve onun Bağımsız Devletler Topluluğu halklarına etkisi, Petersburg 1995); *Politikiçeskiy İslam* (Politik İslâm, Moskova 1995); *İslam v istorii Rossii* (Rusya tarihinde İslâm, Moskova 1995); A. Hismatullin, *Sufiyskaya ritualnaya praktika* (Sûfî ritüeli pratiği, Petersburg 1996); *Musulmanskiy mir SNG* (Moskova 1996); *İslamskiy vozrojenie v sovremennoy Rossii* (Çağdaş Rusya'da İslâm'ın yeniden dirilişi, Moskova 1998); Ebû Yûsuf, *Kitâb al-haradî* (trc. A. Şmidt, Petersburg 2001); E. Rezvan, *Koran i ego mir* (Kur'an ve dünyası, Petersburg 2001); *İslamskie orientin Severnogo Kavkaza* (Moskova 2001); Gazzâlî, *Kimyâ-yı Sa'âdet* (trc. A. Hismetullin, Petersburg 2002); A. Alikberov, *Epoha klasicheskogo islama na Kavkaze: Abu Bakr ad-Darbandî i ego sufiyskaya entsiklopediya Reyhânü'l-hakâik XI-XII vv.* (Kafkasya'da İslâm'ın klasik devri: Ebû Bekir ed-Derbendî ve onun sûfî ansiklopedisi *Reyhânü'l-hakâik*, Moskova 2003); S. Prozorov, *İslam kak ideologičeskaya sistema* (İdeolojik sistem olarak İslâm, Moskova 2004); *İslam na sovremennom vostokey* (Çağdaş Doğu'da İslâm, Moskova 2004). *İslam dlya rossii* (Rusya için İslâm, Moskova 2006); *Vostocniy Sotsium* (Doğu'da sosyoloji, Moskova 2007).

Rusya'da 1990'dan sonra tamamen serbest hale gelen ve Şarkiyat araştırmaları adı altında yürütülen İslâm araştırmaları halen şu kurumlarda yapılmaktadır: Afrika Enstitüsü (Moskova), Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Moskova, Petersburg, Kazan), Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (Moskova), Dışişleri Bakanlığı Diplomat Akademisi (Moskova), Şehâbeddin Mercânî Tarih Enstitüsü (Kazan).

Son yıllarda çıkarılan dört ciltlik *İslâm* adlı ansiklopedik sözlük, eski Rusya İmparatorluğu'na bağlı bölgelerdeki İslâm hayatıyla ilgili en doğru bilgileri vermektedir. Eski Rus, Batı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ülkelerinden yetmiş kadar bilim adamının makaleleriyle katkıda bulundukları bu eser Rusya'da İslâm konusunda son dönemde hazırlanmış en önemli çalışmalardan biridir. İslâm araştırmalarıyla ilgili bugün 300 civarında uzman çalışmaktadır ve bunların büyük bölümü Petersburg, Moskova, Kazan, Ufa, Mahaçkale gibi şehirlerde toplanmıştır. Bu uzmanlardan bazıları şunlardır: A. Ahundov, A. Alikberov, A. Hismetullin, A. Ignatenko, A. Knış, A. Malaşenko, A. Yarılkapov, A. Yunusova, C. Zeynullin, D. Arapov, D. Dobaev, E. Kisriev, E. Kratov, E. Rezvan, E. Sibgatullina, G. M. Kerimov, I. Zvyagelskaya, M. Piotrovskiy, N. Kapustin, O. Akimuşkin, O. Bolşakov, R. Landa, R. Muhammedşin, S. Abaşin, S. Prozorov, V. Bobrovnikov, V. Çernous, V. Naumkin, O. N. Senyutkina, L. Syukiyaynen.

BİBLİYOGRAFYA :

Materiali dlya izuçeniya i obliçeniya Moham-medastva, Kazan 1873, tür.yer.; S. Batsieva, "Arabistika (1818-1917)", *Aziatitskiy muzey-leningradskoe otdelenie instituta vostokovedeniya AN SSSR*, Moskva 1972, s. 270-280; A. Jeltaykov, "İzüçenie istorii Turtsii", a.e., s. 428-434; V. Romodin, "İzüçenie istorii Blijnego i Srednego Vostoka", a.e., s. 435-467; A. Kononov, *İz istorii izuçeniya tyurskih yazikov v Rossii*, Moskva 1974, tür.yer.; Ebrar Kerimullin, *Kitap Dünyası-na Segahat*, Kazan 1979, s. 12-48; P. A. Gryazneviç, "Koran v Rossii", *İslam, religiya, obşçestvo, gosudarstvo*, Moskva 1984, s. 76-82; Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 226-240; E. Rezvan, "Koran v Rossii", *İslam na territorii buşey Rossiyskoy imperii*, Moskva 1998, I, 47-58; Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s. 83-101; R. Valeev, *Kazansko vostokovedenie istoki i razvitiye (XIX v. 20 gg. XX v.)*, Kazan 1998, s. 128-142; V. V. Barthold, *Asyanın Keşfi: Rusyada ve Avrupada Şarkiyatçılığın Tarihi* (trc. Kaya Bayraktar - Ayşe Meral), İstanbul 2000, s. 281-303, 439-453; *İslam v Srednem Povolje*, Kazan 2001, s. 470-475; *İslam v sovetskom i postsovetskom prostranstve*, Kazan 2004, s. 138-148; M. Habibullin, *İz istorii Kazanskogo islamovedenie vta-roy polovini XX- načala XX veka*, Kazan 2004, s. 72-147; N. A. Smirnov, *Sovyet Rusya'da İslâm Tarihi İncelemeleri* (trc. Arif Berberoğlu), İstanbul 2005, tür.yer.; S. Prozorov, "Nauçnoe islamovedenie v Rossii", *İran Segodniya*, sy. 1 (6), Moskva 2006, s. 20-24; İbrahim Allahverdiyev, "Rusya'da Tasavvuf Çalışmaları", *Tasavvuf*, sy. 16, Ankara 2006, s. 265-287; Semavi Eyice, "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *DİA*, V, 85-87; Rıza Kurtuluş, "Kraçkovskij, Ignatij Julianoviç", a.e., XXVI, 286.

İSMAİL TÜRKÖĞLÜ

RUŞÂTÎ (الرشاطي)

Ebû Muhammed Abdullah b. Âlî
b. Abdillâh er-Ruşâtî el-Lahmî
(ö. 542/1147)

Endülüslü

hadis, tarih ve nesep âlimi.

8 Cemâziyelâhîr 466'da (8 Şubat 1074) Endülü'sün güneydoğusundaki Tüdmîr eyaletinin (Kûre) merkezi olan Mürsiye (Murcia) yakınında Oriyûele'de (Orihuela) doğdu. Ailesi aslen Yemenli olup Endülü'sün fethinden sonra buraya yerleşen Benî Lahm kabilesine mensuptur. Ruşâtî nisbesini Mağrib'deki Ruşâta şehriden aldığı ileri sürülmüşse de (Yâkût, III, 45; Sü-yûtî, I, 353) atalarından naklettiğine göre, dedelerinden birinin güle benzeyen irice bir benî (rose, rûşe) dolayısıyla küçüklüğünde bakımını üstlenen Avrupalı bir dadının onu "güllü oğlan" (rushatelo) diye anması daha sonraları ailenin bu nisbeyle tanınmasına sebep olmuştur (İbn Hallikân, III, 107; *Eİ²* [İng.], VIII, 635). İlim ve fazilet sahibi bir kişi olarak bilinen babası muhaddis ve kadî Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin arkadaşıydı.

Ruşâtî 472'de (1079) ailesiyle birlikte Meriye (Almeria) şehrine göç etti. İlk eğitimini Meriye'de aldıktan sonra Endülü'sün diğer şehirlerine ilmi seyahatlere çıktı ve uğradığı yerlerde birçok âlimden faydalandı. Gençlik yıllarında daha çok edebî ilimlerle meşgul oldu. Ebû Âli es-Sadeî, Ebû Âli el-Gassânî gibi hadis âlimlerinden yararlanmasının ardından hadise yöneldi. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve başka âlimlerden icâzet aldı. Hadis rivayetiyle tanınmasına rağmen fıkıh, tarih, dil, ricâl ve nesep ilimlerinde de otorite kabul edildi. Özellikle râvilerin hayatı, nesepleri, isim ve lakaplarıyla vatanları konusunda derinleşti. Hadis münekkâtleri tarafından vâsıflar, muhaddis, mürtkin ve imam gibi zabırlarla anıldı. İbn Kurkûl, İbn Hayr, İbn Beşkûvâl, İbnü't-Tahhân, İbn Hubeyş, Ebû'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ, Ebû Bekir İbn Ebû Cemre gibi Endülü's âlimleri onun talebeleri arasında sayılır.

Yaşadığı dönemde meydana gelen olaylar ve gördüğü yerler hakkında *İktibâsü'l-envâr* adlı eserinde önemli bilgiler veren Ruşâtî 527'de (1133) Meriye'nin dünyanın en mâmur şehirlerinden biri, silâh ve savunma bakımından son derece ileri olduğunu söylemiş, bu tarihten kısa bir süre sonra Endülü's'ten çekilen Murâbitlar'ın bıraktığı şehirde yönetim boşluğu doğduğunu, bunu fırsat bilen kuzeydeki hiristi-